

ONKS PÄÄNI SILEE JA SILKKINI LEVEE,
TAITAA MATTIKIN KIRKOSSA OLLA

Katsaus esivanhempiemme pukeutumiseen 1700-1800-luvuilla

Ensimmäisenä sysäyksenä tämän aiheen tutkimiseen oli uteliaisuus ja lähes ainoa mielikuva kansan vaatetuksesta, johon sisältyivät Seitsemän veljestä, Nummi-suutarien Esko ja kansallispuvut. Julkaisin kaksi artikkelia jo 1984 ja 1985 Lahden seudun sukututkijain Sukuset-lehdessä esivanhempiemme arki- ja pyhä-asuista.

Esitelmäni tarkoituksena on herättää toisissakin sukututkijoissa samanlaista uteliaisuutta, mikä on yhtenä puolustuksena sille, että en tarjoa valmista ja täydellistä kuvausta aiheestani. Olen poiminut laajasta aineistosta tyypillisiä piirteitä ja kiinnostavia yksityiskohtia, mutta niitä ei pidä yleistää. Lopussa on kirjallisuusluettelo, jonka teoksissa on lisää luetteloita, joten jokainen voi valita oman alueensa tai oman kiinnostuksensa kohteen lisätietojen etsimisessä. Tekstissä on myös vihteitä muista tiedonlähteistä, esim. museoiden tykkimyskokokoelmankin vuorikaankaat ovat muiden vaatekappaleiden tilkkuja, ja entisaikojen messukasukoita voitiin tehdä naisten lahjoittamista juhlahameista.

Suomessa on ollut kaksi hyvin erilaista "muotialuetta", läntinen ja karjalainen, joista olen käsitellyt vain läntistä. Toinen rajoitus on kansanluokien kohdalla, ja siinäkin olen valinnut itselleni läheisimmän eli rahvaan, johon kuuluivat talonpojat, tilaton väestö ja kaupungin käsityöläiset. Karjalainen muoti ja kolme muuta säätyä, aatelisto, papisto ja porvaristo vaatisivat kukin oman tutkimuksensa. Mielestäni on tärkeätä muistaa, että esivanhempamme eivät kulkeneet räseyissä, sillä rahvaskin rakasti kauneutta ja halusi seurata muo-

tia. Työvaatteet olivat siistejä ja ehjiä, ja kalliimpia vaatteita korjattiin ja käännettiin ja pienennettiin lapsille ja käytettiin loppuun arkivaatteina tai esim. vuorina.

Säätyeroja korostettiin myös pukeutumisella, joten varsinkin rahvasta hilittiin "ylellisyysasetuksilla". 1733 "Samettilackeja/Hufwoja ja Muffeja eli Wantuhita ei mahda yhteinen Cansa ja Palckawäki canda. Kärpän nahat, Sobelit ja Mustat Ketut tulevat yhteiselle Cansalle ja Palckawäelle kieltyxi canda eli pitä". Pitäjänhistorioista kannattaa etsiä kuvausta vuoden 1793 kiertokirjeen käsittelystä, sillä rahvaan piti "vaapaasta suostumuksestaan" luopua ylellisyydestä: silkkiä saatiin käyttää vain huiveissa ja myssyissä, mieluummin mustaa tai valkoista, ja tykkimyspyjien pitsit saivat olla vain 3 sormen levyisiä.

Muoti

Suomessakin on ollut yhteyksiä muihin maihin hyvin kauan, mikä käy ilmi esim. muinaisten hautojen koruista, rahoista ja muusta esineistöstä. Vaatemuotiin saatiin vaikutteita monelta suunnalta, läntisen Euroopan malleja lähinnä Ruotsin kautta ja karjalaiseen muotiin idästä ja etelästä. Suomalaisen länsimaisen ja itäisen eli karjalaisen alueen raja Etelä-Savon, Itä-Uudenmaan ja Kymenlaakson tienoilla on epätarkka.

Läntisen muodin kulkeutuminen ja leviäminen oli epätasaista monestakin syystä, mutta edelläkävijänä oli tietysti Turun hovi ja sen seurapiireihin kuulunut korkein aatelisto sekä vähitellen ympäristön säätyläiset ja sitten porvaristo ja lopulta myös rahvas (talonpo-

jat, maaton väestö ja palkolliset sekä kaupunkien käsityöläiset jne). Myös Satakunnan vauraat rusthollarit pystyivät seuraamaan nopeasti uusia muotivirtauksia ja luonnollisesti "kolmas sääty" eli papisto. Erikoisasemassa oli Perä-Pohjola, jonne muotitavaraa kulkeutui helpon kulkutien vuoksi Arkangelin ja karjalaisten kulkukauppiaitten mukana. Jopa englantilaiset ja hollantilaiset hienot pellavakankaat ja persialaiset silkit olivat halvempia kuin Tukholmassa ja siten alimmankin rahvaan ulottuvilla.

Vaikka uuden muodin omaksuminen yleisyyden ylemmiltä säädyiltä alemmille, oli myös poikkeuksellisia reittejä ja välittäjiä: piijat, pyykkärit ja irtolaisnaiset. Piijat saivat usein emänniltään näiden vanhoja vaatteita, jotka he veivät kotitorppiin malleiksi ja kaavojen saantia varten. Pyykkärit olivat myös hyvin selvillä muodista sekä kaupungeissa että maaseudulla ja tekivät itselleen ja muillekin muotiasuja mahdollisuksiensa mukaan. Varsinkin kaupungeissa oli ryhmä erittäin muotitietoista rahvasta: irtolaisnaiset, jotka halusivat alennustilaansa hyvitystä ylellisistä pukeutumisesta.

Nuoret naiset ja miehet, myös piijat ja rengit omaksuivat uudet muotivirtaukset herkemmin kuin vanhempi väki; niinhän nykyäänkin. Kulkukauppiaiden reitit veivät kaukasiin maakyliinkin, joten ei tarvinnut mennä kaupunkiin asti. Palvelusväki sai talosta ruuan ja arkisimmat vaatteet, joten rahaa jäi mielitekoihin.

Rahvas halusi muotiasuja ja rakasti koreutta kuten muutkin säädyt, joten kansanpuvuissakin on kunkin aikakauden yleisiä muotipiirteitä, ja varsinkin juhlapukujen leikkauksessa pysyttiin helposti ajan tasalla, sillä samat räätälit tekivät pukuja samoilla kaavoilla kaikille säädyille ja liivejä ja röyjyjä jopa molemmille sukupuolille. Kansanpuvut eivät olleet kuitenkaan samanlaisia samalla paikkakunnalla, niinkuin nykyiset kansallispuvut, vaan jokainen yhdisteli makunsa mukaan omistamiaan eri aikakausien muotivaatekappaleita tai korjaili niitä.

Paita

"Siitä yli, missä ompi aita,
Kaikilla tän kylän tytöillä
on kivijalkapaita".

Perukirjoissa mainitaan paitoja, mekkoja ja puseroita, mutta niitä on vaikea erottaa toisistaan, koska nimitykset ovat erilaisia eri aikoina ja eri alueilla. Myöskin kankaiden nimitykset vaihtelevat niin paljon, että tässä on parasta tyytyä aivan karkeaan yleistykseen.

Paita oli sekä miehen että naisen puuston peruskappale "muinaisista" ajoista lähtien. Naisella se riitti ainoksi asuksi lämpimässä pirtissä ja keuhalla myös ulkona kuten lapsillekin. Miehen asuun kuuluivat lisäksi housut. Molempien paidanmalli oli kauan sama: kaksinkerroin taitetun kankaan keskelle leikattiin pääntie, sivuihin kiinnitettiin suorat hihakappaleet, ja helmaa levitettiin suikaleilla. Hihan alle voitiin lisätä kangaspala väljennykseksi. Pääntien laajuus ja hihojen pituus määräytyi tarkoituksen tai muodin mukaan. Paidat olivat sääreen ulottuvia. Paitaa käytettiin päivin ja öin, ja se vaihdettiin kerran viikossa.

Arkipaidat tehtiin karkeammista kankaista kuin pyhäpaidat, ja riiheen katsottiin sopivan karkeimmankin rohtimen. Paitojen materiaali oli kotikutoista pellavaa ja hamppua, mutta 1800-luvulla tuli lisäksi puuvilla, jota käytettiin aluksi vain loimina, koska se oli kallista ostolankaa. Perä-pohjolassa käytettiin hienoja ulkomaisia kankaita nokkospalttinaa myöten, sillä pellava ja hamppu eivät kasvaneet siellä. Arkipaitojen kaulus oli kapea ja halkio suljettiin soljella tai myöhemmin napilla. Pyhäasuksi puettiin paidan päälle yliset, joiden kaulus ja hihansuut oli koristeltu kirjonnalla tai reikäompeleella. Tämä asu oli miesten muotia, jossa 1800-luvun lopulla vaihtoehtona vielä niinkutsuttu simusetti eli etumus, erillinen kovitettu kaulus ja paidan etuosaa, joka kiinnitettiin nyöreillä selän taa. Kansan suusta on lausahdus: "Mitä jätäkä paidalla tekee, kunhan on simpsetti". Hienoimpia olivat paidat, jotka morsian lahjoitti sulhaselle ja puhemiehelle, joten ne säästettiin usein kuolinpaidoiksi. Miesten muotiasuun kuului 1750-1850 korkeakauluspaita, jonka kaulus käännettiin silkkisen kaulaliinan päälle.

Naisten paitojen erikoisuutena tuli käyttöön 1600-luvun lopulta alkaen 1900-luvun alkuun saakka nk. kivijalkapaita-

ta /jatko- eli häntäpaita eli alaspualipaita/. Se oli kätevä, kun alettiin käyttää puolihametta, ja sen alle kelpasi näkymättömiin huonompikin kangas eli arkipaitakangas. Yläpuoli tehtiin hienommasta kankaasta ja koristeltiin ainakin pyhäkäyttöä varten. Miehetkin ovat käyttäneet tällaista paitaa jonkin verran. Ylisten seuraksi naisilla oli nk. hankkipaita, joka tehtiin hihatomaksi. Nuorten tyttöjen suosima kesäinen pyhäasu muodostui hankkipaidasta, ylisistä, hameesta ja huivista sekä ehkä esiliinasta. Kivijalkapaitaa käyttivät porvaris- ja säätyläisnaisetkin sekä aalaisemännät. 1900-luvun alussa tuli yhtenäisen paita ja ohuempia kankaita käyttöön.

Housut

1700-luvun alkupuolella miesten housut olivat pitkiä kotonakudottuja ja tavallisimmin sarkaa väreinä harmaa, valkoinen ja ruskea. Kesällä käytettiin puolivillaisia tai pellavaisia ja 1800-luvulta lähtien puuvillaisiakin housuja, valkoisia, sinisiä ja jopa raidallisia. Varakkaimmilla saattoi olla verkaakin. Kerrotaan, että Päijänteen alueen kirkkovenneiden soutajat laskivat "vapriikinverkaiset" housunsa alas soudun ajaksi, etteivät ne olisi kuluneet.

1800-luvulle tultaessa tulivat laajalti muotiin säämiskähousut, jotka olivat hirven-, pukin- ja vasikannahkaa. Ne kuuluivat tuon ajan muotipukuun yhdessä kirkkaiden lyhyiden liivien kanssa. Säämiskän ohella käytettiin myös polvipituisia verka- tai sarkahousuja. Tällainen asu on yleinen vielä kansallispuvuissa. Polvipituisia housuja tehtiin myös poron- ja lampaannahasta. Kansa käytti väljänmalliset säämiskähousunsa loppuun kalastushousuina. Ahtaat solaspukujen säämiskähousut piti pukea jalkaan märkinä, jolloin ne istuivat muotojen mukaan. Polvihousut jäivät pois muodista 1800-luvun alkupuolelta lähtien, ja tilalle tuli pitkiä tummia housuja, jotka olivat samaa kangasta kuin jakut ja liivitkin. Väreinä oli sininen, musta ja ruskea. Kotikutoisten sijaan kankaatkin alettiin ostaa ainakin pyhäpukuihin.

Perukirjoissa mainituista housuista on vaikeata tietää, mitkä olivat arki- ja mitkä pyhähousuja tai alushousuja,

sillä niiden roolit vaihtelivat paljon. Uusia arkihousuja voitiin käyttää ensin jopa kirkkomatkalla, ja vanhat pyhähousut joutuivat aikanaan arkikäyttöön. Kesähousut olivat myös ensin pyhäkäytössä, sitten arkihousuina ja lopulta ehkä alushousuina tai housujen vuorina. Myös naiset käyttivät joskus vanhoja miesten housuja talvisin ulkotöissä, esim. pyökillä. Alushousuja voitiin myös käyttää talvella monet päällekkäin.

Naisten housut

1600-luvulla alkoi naisten housujen käyttö Italiassa, mutta Suomessakin tiedetään säätyläisnaisilla olleen housuja 1700-luvulla, vaikka ne yleistyivät heilläkin vasta 1800-luvulla. Housujen käyttö oli pakollista sirkuslaisilla ja tanssijattarilla, ja niitä pidettiinkin säädyytöminä. 1800-luvun lopulla oli kaupunkilaisilla ja varakkailta maa-laisillakin sekä sivistyneistöllä housuja, mutta muoti kulkeutui myös piikojen ja pyykkärien avulla. Ensimmäiset housut olivat kaksi erillistä lahjetta, jotka sidottiin nyörillä limittäin vyötärölle, joten ne olivat alhaalta auki. Kankaina oli pellavaa, puuvillaa, flanelia ja talvella mm. sarssia. Köyhät tytöt tekivät housut vehnäjahosakeistä. Housut ovat yleistyneet vähitellen, mutta 1990 lääkäri määräsi vanhalle naiselle housut, kun hän poti pitkällistä virtsatietulehdusta. Housut olivat pitkään niin hävettävä vaate, että ne piti piilottaa pyykkinarulla takimmaisiksi.

Miesten röijyt ja liivit

Asiakirjoissa on röijylle monta eri nimitystä, joten ei ole tarkkaa tietoa, minkälaisesta vaatekappaleesta on kulloinkin kysymys. Myös liiviä nimitettiin "hihattomaksi" röijyksi, joka saattoi olla myös talvi- tai kesävaate ja arkitai pyhäkäytössä. Röijyksi voidaan sanoa jakkuja, takkeja, nuttuja ja puseroita, mutta ei kuitenkaa talvisia päällysvaatteita.

Muotiröijyt saivat vaikutteita sotilaspuvuista, jotka olivat tiukkavyötäröisiä ja ulottuivat jonkin verran vyötärön alapuolelle. Ne kuuluivat polvihousujen ja liivien kanssa yhteen noin 1750-1850 lähinnä eteläisessä Länsi-Suomessa. Savon ja Pohjanmaan muodeissa oli omia yksityiskohtiaan 1700-luvun aikana,

mutta 1800-luvulla muodin kulku nopeutui etäisillekin alueille.

Röijyt ja liivit olivat usein ostokankaita, joten ne teetettiin räätäleillä, jolloin päästiin vallitsevaan muotiin mukaan; nämä tekivät vaatteita myös säätyläisille samoilla kaavoilla. 1700-luvulla olivat Etelä-Suomessa puna-vihreä raidallisena ja kuviollisena, sininen kaikilla alueilla ja valkea, sininen ja harmaa pohjoisessa. Liiveissä käytettiin joskus naisten kapearaitaisia villaisia hamekankaita. Liivien kanssa ei pidetty aina jakkua, joten sen takaosan leikkaukseen kiinnitettiin paljon huomiota., mutta kun jakku tuli muotiin, voitiin liivin selkä tehdä halvemmasta kankaasta, esim. ruskeasta puuvillasta, kun itse liivi oli silkkiä. Hännystakki-muodin mukana liiveistä tehtiin niin hienoja, että virkavaltakin puuttui sellaiseen ylellisyyteen ja kielsi rahvaalta esim. silkin ja kultakirjailujen käytön. Tinaiset napit lisäsivät liivien hintaa, ja messinkiäkin käytettiin.

Röijyjen ja liivien muodissa tapahtui vähemmän muutoksia kuin naisten vaatteiden kohdalla, mutta helma nousi ja lasi, ja päntie muuttui ja napituskin. 1800-luvulla muutokset olivat suurempia, kun yleismaailmallinen muoti alkoi suosia tummia värejä, ja oli syntymässä nykyaikainen miesten puku, samaa kangasta kokonaan ja pitkät housut polvihousujen tilalla. Valmiit ostopuvut tulivat suositummiksi kuin räätälin tekemät. Vanha kansanpuku tai sen kuviteltu jäljennös koki uuden tulemisen ja suosion kansallispukuna.

Miesten kaulaliinat

1700-luvun alkupuolella käyttivät muodikkaat miehet valkoisia silkkikaulaliinoja ja myöhemmin mustia. Ne voivat olla pitkiä ja kapeita tai nelikulmaisia, jotka kierrettiin kapealle rullalle. Molemmat solmittiin leuanalle isolle rusetille. Silkin lisäksi voitiin käyttää samoja ulkomaisia kankaita kuin naisten huiveissa.

Naisten röijyt ja liivit

1600-luvun loppupuolelta on tietoja rahvaankin naisten juhla-asuun kuuluneista liiveistä ja röijyistä, jotka olivat usein kallista ostokangasta, verkaa, samettia, kalminkkia, satiininta-

paista florettia, ja silkkiäkin, vaikka esivalta yritti estää liiallista ylellisyyttä erilaisilla määräyksillä 1700-luvun loppuun asti.

Röijyt ja varsinkin liivit olivat kaikkein kirkasvärisimpiä vaatekappaleita koko 1700-luvun ajan, ja niiden väreinä punainen, valkea vihreä, musta ja sininen säilyttivät suosionsa jatkuvasti, alkuun yksivärisinä mutta myöhemmin kuviollisina ja raidallisina. Hienoin juhla-asu oli vuosisadan alkupuolella musta verkaröijy, punainen liivi ja punainen tai vihreä verka- tai samettihamme. Kesäinen juhla-asu oli emäntäväellä musta satiini- tai sarssiröijy ja hame. Liivit ja röijyt olivat 1700-luvun alussa pitkäliepeisiä ja tiukkavyötäröisiä ja niiden päntiet avaria, että paidan kaulukset piti tehdä huolellisesti ja koristella ja kaulaan piti kietoa hieno huivi. Liivit nyöritettiin hopea- tai tinamaljujen läpi pujotetuilla nauhoilla.

Kalliita kankaita ei ruvettu leikkaamaan eikä ompelemaan kotona, vaan röijyt ja liivit teetettiin miesten räätäleillä, jotka sijoittivat kiinnityksenkin "miesten puolelle" kaavojensa mukaisesti. Naisten vaatevarastoissa oli vain pari röijyä ja yhdet liivit näihin aikoihin, kun arkisin niitä kumpiakaan ei käytetty kuin ehkä turkisiröijyä talviasuna ja kesällä joskus liiviä paidan päällä. Arkivaatteet tehtiin itse kotikutoisista kankaista, sarasta ja pellavasta. Kotimainen neuleröijy, mieluiten punainen tai punaraitainen ostettiin Turun röijy- ja sukkaneulomosta (regarnia tai rikhaarnia nimeltään). Nuorten tyttöjen kesäinen juhla-asu oli usein raidallinen hame, punainen liivi, yliset ja huivi, ehkä myös esiliina, mutta ei röijyä.

1800-luvun alussa jäivät erilliset liivit ja röijyt pois muodista, vaikka ne lyhenivät ensin vähäksi aikaa vyötärön yläpuolelle asti. Sitten ne ommeltiin yhteen hameen kanssa, kun ohuemmat kankaat, mm. puuvilla tulivat yleisiksi. Liivi voitiin ommella röijyn sisään ja nyörittää tiukaksi. Päntie pieneni ja röijy napitettiin tiheästi pienillä napeilla. Tämä malli ja tummat värit säilyivät varsinkin vanhoilla naisilla 1900-luvun puolellekin arkiasuna erillisen hameen kanssa. Röijystä on tullut nykymuotiin pusero.

Hameet ja alushameet

Perukirjoista ei aina käy selvästi ilmi, mitkä hameet olivat alus- ja mitkä päällyshameita, sillä nimitykset ja käyttö olivat sekavia. Vanha päällyshame pidettiin loppuun alushameena, ja alushameeksi aiottua käytettiin ehkä aluksi päällyshameena. Eri puolilla maata oli myös omia mallejaan muodin tai ilmasto-olosuhteiden vuoksi. 1600- ja 1700-luvuilla ei tarvittu varsinaisia alushameita, koska kankaat olivat paksuja ja lämpimiä, ja talvella puettiin useita hameita päällekkäin. Rahvaskin voi käyttää muodinmukaista pönkkähameetta, joka oli kauniskankainen päällyshame, mutta kun siitä kehittyi tupi-alushame, sen päälle tarvittiin siisti ohuempi alushame; nämä olivat käytössä Peräpohjolassa.

Vaikka 1700-luvun vaatekappaleita on säilynyt kovin vähän alkuperäisinä, on niistä kuitenkin mainintoja asiakirjoissa, varsinkin pyhäpukuina käytetyistä ja ulkomaisista kankaista valmistetuista. Vuonna 1674 panttasi Laitilassa kerräläisvaimo vihreän verkahameen, ja 1700-luvun alussa arvioitiin verkahameen arvoksi 1/2 lehmää. Tähän aikaan hameet olivat koreita ja yksivärisiä ja kankaat sekä ulkomaisia että kotonakudottuja, arkihameet kuitenkin "luonnonvärisiä", sarkaa, sarssia ja parkkumia.

1700-luvun alkupuolelta lähtien tulivat raidalliset hamekankaat muotiin, aluksi leveäraitaiset kalminkit tai niitä jäljittelevät kotikutoiset villakankaat, suosituimpina väreinä puna-vihreä, puna-musta ja sini-keltainen. Kotimaassakin kudottiin täpläkuvioidisia eli flammuraitaisia kankaita. 1700-luvun loppua kohden alkoivat kankaiden raidat kaventua, kuten voidaan nähdä nykyajan kansallispuvuissa, nehän on tehty vanhojen kangasmallien mukaan.

!800-luvun alussa tuli rahvaankin muotiin piirteitä empire-tyylistä, ja varsinkin puuvillakankaista tehtiin korkeavyötäröisiä asuja, esim. Satakunnassa ja Hämeessä suositut "spenser"-puvut, joissa oli hame ja samaa kangasta oleva lyhyt röiijy sekä valkoinen aluspuku, joka näkyi hameen ja röiijyn välistä. Hame- ja liivi/röiijy-puvut muuttuivat vähitellen yhtenäiseksi lenigiksi, joka oli ensin vihki- ja juhla-asuna. Värit tulivat samaan aikaan hillitymmiksi ja 1800-luvun kuluessa

tummemmiksi. Yleistä muotia seurattiin edelleen, ja rahvaskin mieltä krinoliiniin, jonka rautavanteita korvattiin pajunoksilla ja olkipalmikoilla. Maan kaikilla alueilla ei menty sentään joksaisen muodin mukana, sillä esim. maaseudulla syntyneet herätysliikkeet vastustivat maallista koreutta. Erikoisimmat muotioikut herättivät pahennusta tai pilkkaamistaakin ympäristössä.

Alushameita oli 1800-luvulla käytössä kolme lajia, joilla oli erilaiset "tehtävät". Toppatupi eli tupi (ruotsiksi stubb) korvasi monet paksut hameet varsinkin kankaiden ohennuttua. Tupia käytettiin myös krinoliinin alushameena, koska sen avulla saatiin "hännäm pualelta levvee ja sualivyältä piäni" hame humppilalaisen määritelmän mukaan. Tupi voitiin tehdä vanhasta raanusta tai popanasta tai yhdistämällä useita hameita ja panemalla täytteeksi rohtimia tai pumpulia. Kajaanin pitäjässä "kaksi-kolme vanhaa hameetta turpattiin yhteen". Tupeja voitiin käyttää myös kotiasuna päällyshameena, joten ne tehtiin kauniista kankaista ja koristeltiin kirjomalla tai tikkauksilla. Täytettä ei käytetty tupin yläosassa, koska se ei saanut levventää vyötäröä; yleensä hameen pituus vaihteli jopa alueittain.

Päällimmäinen alushame oli yleensä hienoin, koristeltu ja jopa pitsireunainen. Se sai näkyä vähän hameen alta-kin ja näkyi varsinkin matkalla, kun päällyshame käännettiin sivuun rypistymästä. Tätä alushameetta voitiin käyttää myös pyhäisenä kotiasuna röiijyn kanssa, esim. 1900-luvun alussa sukulaistätini äidillä oli violetti villalangasta neulottu ja helmaan virkatulla kirkkaammalla pitsillä koristeltu alushame kirkkohameensa alla, ja hän toimitti sisäaskareitaan sitten tämä yllään. Talvialushameiden kankaat olivat villaa, parkkumia tai sarssia ja myöhemmin myös flanellia.

Kesäalushame oli usein kotikutoista liinakankaan päähän kudottua ja raidoilla koristeltua kangasta, myöhemmin puuvillaakin. Tällaista siistiä ja koristeltua alushameetta käytettiin vieraisilla yöpukuna yhdessä valkoisen ohuen röiijyn kanssa. Alushameet ohenivat niihin aikoihin, jolloin naisten housut tulivat käyttöön, 1900-luvun alussa.

Vanhoista hamekankaista on saatu malleja, kun on purettu tupihameita ja hevosloimia tai turkisleijojen päällisiä.

Pukeutumisesta on säilynyt tietoja "kansan suussa", esim. Hattulasta ja Längelmäeltä on muistissa: "Ensin pannaan toppatupi, sitten rinuliini, sitten vasta tärkkijakku ja nyörillä liivit kiinni". Oma isoisoäitini eli äidin isoäiti (s. 1850) oli sanonut juhliin lähtiessään: "Mullon oma stupi ja äitin stupi ja seittämän muuta hametta".

Huonolla ilmalla naiset vetivät päällyshameen päänsä yli, jos joutuivat käymään ulkosalla tai naapurissa.

1800-luvun alkupuolella tunnetaan nimitys "kamlottisuru", joka tarkoittaa läheisen henkilön kuoleman jälkeistä puolta vuotta, jolloin naiset saivat käyttää vain kamlottipukuja. Seuraavan puolen vuoden aikana sallittiin keveämmät kankaat ja jopa pitsikoristelut.

Esiliinat

Hautalöydöistä tuttu esiliina on kuulunut juhlapukuun pitkälle 1700-luvulle asti. Varsinkin Karjalassa eli muinaismuoti pitkään. Vallasnaisten muotokuvissa 1500- ja 100-luvulla esiliinoja on enimmäkseen surupuvuissa ja myös lapsilla. Naisten asuihin kuului puoliesiliina, mutta lapsilla oli myös rintalappu, usein pitsinen. Rahvaan naisten perukirjoissa mainitaan 1000-1700-lukujen vaihteesta lähtien ostokankaisia esiliinoja lähes koko Länsi-Suomen alueella. Pitsikoristeet olivat tuolloin kiellettyjä rahvaalta, joten niitä oli vain säätyläisten esiliinoissa, mutta 1700-luvun puolivälistä on tietoja pitsikoristeista esim. Längelmäeltä.

Kankaat vaihtelivat maan eri puolilla, mutta yhteistä niille olivat valkoiset ja kirkasväriset kukalliset, raidalliset ja ruudulliset mallit. Silkki, damasti, verka, raski sekä kuviolliset valkopohjaiset pellava- ja puuvillakan-kaat mainitaan useimmissa asiakirjoissa.

Arkiesiliinoja kudottiin kotona liinakankaan päähän raitakoristeita lisäämällä, mutta niitä voitiin tehdä myös vanhoista hameista tai puvun kankaista. Vanhoilla oli pitempi ja leveämpi muoti kuin nuorilla. 1800-luvulla esiliinojen kuviot pienenivät ja vaalenivat, ja vuosisadan loppupuolella varsinkin vanhempien naisten esiliinat olivat tummia varsinkin talvikäytössä. Esiliinan helmaan voitiin virkata pitsiä puuvillalan-

gasta, ja kuluneen esiliinan pitsi ommeltiin taas uuden esiliinan helmaan. Huiveistakin voitiin tehdä juhlaesiliinoja, ja morsian sai ehkä keruumatkallaan kapioidensa lisäksi koristellun esiliinan. - Olkaimelliset mallit tulivat 1900-luvun vaihteessa.

Miehet käyttivät yleensä nahkaisia esiliinoja vaatteidensa suojana, mm. sepät, käsityöläiset ja nuotanvetäjät.

Nenäliinat

"Huono kansa" ei käyttänyt arkena nenäliinaa Urjalasta saadun tiedon mukaan, mutta se otettiin mukaan kylään lähdetäessä. Naiset pitivät nenäliinaa hameen kauluksen alla tai virsikirjan ympärillä kirkkomatkalla, miehet hatun nauhan alla tai erillisessä takkiin ommellussa nestuukiplakkarissa. Tai naiset niistivät nenänsä alushameen helmaan ja miehet takinhihaan. Nenäliinat kudottiin kotona liinakankaan päähän ja tehtiin reunoihin raidat karkeammasta langasta. Koulussa opittiin myöhemmin virkkaamaan reunaan pitsiä.

Kengät

Naiset ja miehet käyttivät entisäikoina useimmiten samanlaisia kenkiä, joita ovat yleisimpinä muotoina tuohivirsut, tallukkaat ja nahoista valmistetut jalkineet. Tuohivirsut ovat tuttuja nykyajankin ihmisille museoissa ja matkamuistoina, joten ajatellaan ehkä niiden olleen esivanhempiemme ainoat jalkineet. Niitä käytettiin arkisin piha- ja peltotöissä, mutta kosteilla suoniityillä ne olivat hyviä myös siksi, että vesi valui pois.

Tallukkaita ovat varmaan käyttäneet nykyihmisetkin sota-vuosina, sillä tallukaskurssit olivat hyvin suosittuja silloin, kun kaupasta saatiin vain puu- ja paperikenkiä. Tallukkaat tehtiin tikkaamalla paksun sukan päälle monta kerrosta villaisia ja vahvoja kankaita. Tallukat olivat lyhytvartisia ja kannattomia, ja niiden pohjaan voitiin ommella nahanpala tai ne tervattiin.

Nahkakenkien malleja oli useita, mutta eri puolilla maata melko samanlaisia. Arkikenkinä olivat yleisimpiä koti-

tekoiset koipikengät (koivikkaat, vuotikkaat, tms.), jotka valmistettiin nautaan tai hevosen koipinahoista. Takajaloista tehtiin pohjaosa ja muotoiltiin taitavasti kantapäähin, etujaloista saatiin nilkkapituinen päällisosa. Saumojen ompelu vaati tarkkuutta, että saatiin vedenpitävä kenkä, tai sitä liotettiin tervavedessä pari päivää, mikä esti myös karvaa irtoamasta. Erään tiedon mukaan koipikkaat heitettiin yöksi ulos, etteivät ne olisi kovettuneet lämpimässä pirtissä. Talvella käytettiin koipikkaiden kanssa monta sukkaa ja kesällä pehmikkeenä mm. olkia.

Pieksut eli ruojut ja saappaat teetettiin yleisesti suutareilla, ja niitä käytettiin sekä arki- että pyhäkenkinä. Eri puolilla maata oli varsinakin ruojuissa myös paikallisia piirteitä, mutta ne olivat ohutvartisempia kuin saappaat ja yleensä naisten suosimia puolikenkien ohella. Pieksujenkin alaosa oli paksua nahkaa, mutta varsiosa piti pauloittaa eli sitoa värikkäillä villalankasiteillä tai nahkaremmillä säären ympäri. Saappaan varret pysyivät suorina ilman nyörejä.

Puolikengät tulivat muotiin yhdessä polvihousujen mukana ja jäivät juhlagiksi edelleen sekä miehille että naisille. Ne olivat matalakantaisia ja varrettomia useimmiten mustia suutarin tekemiä kenkiä, joiden kiinnittiminä ja koristuksina voi olla hopeasoljet. Kansa kiillotti nahkakenkiään kananmunalla ja nokkosilla. Pohjoisessa tehtiin poronahasta "lapinkengiä", jotka ovat vieläkin suosittu matkamuisto. 1830-luvulla alettiin tehdä erikseen oikean ja vasemman jalan kenkiä.

Sukat

Arkioloissa sukkiä käyttö oli satunaista vielä 1800-luvulla, sillä oli halvempaa ja kätevämpää käyttää "jalkarättejä" ja kesäaikaan olkia ja heiniä pehmentämässä kenkiä. 1700-luvulta alkaen oli osattu neuloa sukkiä puikoilla, mutta niitä voitiin ostaa valmiina-kin Turun röijy- ja sukkaneulomolta.

Harmaa oli kotitekoisten sukkiä pöävöri, mutta koristeena oli punaisia ja punavalkoisia raitoja. Juhlasukat tehtiin punaisiksi, valkoisiksi, ruskeiksi ja sinisiksi tai raidallisiksi. Talvisukat ja lapsille tehty olivat

villaa, kesäsuikat puuvillaa, joka oli kovempaa.

Sukat ulottuivat sekä miehillä että naisilla vain polven alapuolelle, ja ne sidottiin säären ympäri villaisilla, usein iloisenvärisillä sukkanauholla, jotka voivat olla lautanauhaa tai palmikoituja. Niitä piti olla morsiamen kappioissa monta paria lahjoitettavaksi häissö sukulaisille ja kapiokuorman purkajille, sillä kapionyytit sidottiin sukkanauholla.

Sukilla on ollut viestintätehtäväkin, sillä kerrotaan, että turkkilaiset naiset kirjoivat sodassa olevien miestensö sukkiin kotikuulumisia perhetapahtumista.

Köesineet

Nahasta tehty kintaat olivat varhaisimpia köesineitä, mutta arki- ja työkäytössä erinomaisia myöhemminkin. Niitä valmistettiin mm. lampaan, vasikan, koiran, ketun, suden ja karhunkin nahoista. Karvapuoli oli sisäänpöin, mutta jos niitä käytettiin toisinpöin, voitiin sisällä pitää villaköesineitä. Myös keltaisesta ja mustasta säämisköstö tehtiin hansikkaita.

Villakintaat ja lapaset lapaset tehtiin usein kotona luisilla virkkukoukuilla, neuloilla tai puikoilla. Lankä oli valkoista tai harmaata villaa, mutta koristeena oli raitoja, kuvioita ja hapsuja. Työkösinelankaan voitiin lisätä karvalankoja ja hiuksia. Köesineet olivat yleensä rannepituisia ja leveö suisia, mutta niiden lisäksi tehtiin pitkiä tiukkoja rannekkeita. Pohjanmaalla käytettiin kissan- tai koirannahkaisia muhveja. Naisten ja miesten köesineissö ei ollut kovin paljon eroja, mutta työköesineet olivat tietysti tehtävien mukaisia.

Pöällöysvaatteet

Turkit olivat yleisiä talvivaatteita sekä naisilla että miehillä, 1700-luvulla ne olivat pöällöystämättömiä, jolloin niiden pöälle voitiin pukea rohdimekko. Tavallisesti oli arkisin puolipitkiä turkkeja tai topattuja röijyjä ja liivejä. Turkkien nahkä oli yleensä lammasta, ja niitä pidettiin karva sisäänpöin. Savosta on tieto, että turkin kaulus oli kiharaista vuonnannahkaa.

Pääntie suljettiin hakasella tai napilla ja turkin ympärille kiedottiin 3 syltä pitkä punakirjavasta kankaasta tai neuleesta valmistettu vyö, joka kiersi niskan takaa eteen ristiin ja selän takaa solmulle eteen. Isännät pitivät turkin povessa piippua, tupakkakukkaroa ja tuluksia. Kaulassa voi olla oravanhäntiä pujotettuina nyöriin puuhkaksi. 1800-luvulle tultaessa alettiin turkkeja päällystää useimmiten sinisellä villakankaalla, ja samaan aikaan yleistyivät samoin siniset pitkät ja kapeat päällystakit, jotka olivat varsinkin nuorten miesten suosiossa. Niiden kanssa käytettiin värikästä silkkiwyötä ja kirjavaa kaulaliinaa. Vanhat miehet viihtyivät edelleen valkeissa ja harmaissa sarkakauhtanoissa, jotka olivat väljiä ja koristettuja esim. punaisilla tai sinisillä nyöreillä saumojen pitkin.

Naisten asuina ei juuri ollut pitkiä takkeja, koska heillä oli niin paksut hameet, että lämpöä riitti. Topatut röijyt ja turkit sekä isot kotikutoiset shaalit vedettiin ylle, kun lähdettiin pois kotipihasta. 1800-luvulta lähtien alkoivat kuitenkin vaatteet olla ohuempaa kangasta, joten varsinaiset takit ja paltoot tulivat tarpeellisiksi.

Miesten päähineissä oli useita malleja: arki- ja pyhä- sekä kesä- tai talvilakit olivat erilaisia. Peruspäähine oli "kalevalan aikainen" patalakki, joka oli työpäähineenä kesällä ja samalla muiden päähineiden alla pidettävä. Se tehtiin kuudesta kangaskaistasta, joiden saumat koristeltiin erivärisellä nyörillä. Kangas saattoi olla kirkas vihreä tai vaaleanpunainen ym. vähemmän miehenkin, mutta reunuskangas tummempi ja hillitympi tai talvella turkista. Turkislakit olivat rikkailla sauksilla, hillerillä, ilvestä, kettua tai jopa karhua (joka maksoi yhtä paljon kuin hieho). Köyhät tyytyivät kissan ja koiran nahkoihin, ja "savon reuhka" oli lampaan, jäniksen tai koirannahkaa. Silinteri eli "silkipyty" oli niin yleinen miesten hattu 1800-luvun alusta lähtien, että sellainen kuului pikku poikienkin vaatetukseen, vaikka jalat olisivat olleet paljaat. 1800-luvun alussa tuli miesten mielilakiksi lippalakki, joka on suosiossa vielä tänä päivänäkin. Herännyt kansa ei kuitenkaan hyväksynyt sitä, koska kiiltävä lippa oli maallista turhuutta.

Naisten päähineet

Huntu lienee vanhin tunnettu päähine vaimoilla ja päänauha tytöillä. Jo hautalöydöissä on viitteitä hunnun käyttöön ja malleihinkin ja myös taiteessa, koska ne taiteltiin ja poimuteltiin näyttävästi. Karjalainen kansanmuoti on säilyttänyt tätä perinnettä.

Liinalakit mainitaan usein perukirjoissa ainakin jo 1700-luvulla, ja niitä oli useita sekä arki- että juhlaikäyttöä varten. Niidenkin monenlaisista malleista on säilynyt kuvia eri puolilta maata. Liinalakkia oli usein tapana käyttää muiden päähineiden alla, ja pitsi ym. koristeet voitiin kiinnittää lakin reunan.

Kangasmyssyt olivat yleensä paksumpaa ja ulkomaista kangasta, samettia, taftia, damastia, karttuunia ja kamlotia ja väreiltään vihreitä, mustia, sinisiä yksivärisiä tai kukikkaita. Myssyt olivat yleensä säätöläisten asuja ja harvinaisempia ainakin maaseudun rahvaalla.

Huivit olivat 1700-luvulla useammin hartioilla kuin päässä, joten ne saattoivat olla isojaakin. Arkisin käytettiin kotikutoisia pellavahuiveja lähinnä peittämässä tuohon aikaan muodissa olutta avaraa pänttiä. Iso huivi kiedottiin edessä ristiin ja solmittiin taakse, joten se lämmitti eikä haitannut työntekeä. Isoja villasaaleja käytettiin matkalla päällysvaatteena.

Silkkihuiveja saatiin kihlalahjaksi ostettiin laukkurysiltä (tai saatiin maksuna hiuspalmikosta) ja perittiin vanhoilta sukulaisilta. "Silkit" olivat nuorilla koreita ja vanhoilla hillitympiä, mutta tietysti kalliita, joten rahvasta moitittiin ylellisyydestä. Mummon tai tädin kihlasilkistä voitiin tehdä esikoislapsen kätkenpeite. 1800-luvulta lähtien olivat huivit niin yleisesti maalaisnaisten päähineitä, että kun he 1920-luvulla rupesivat käyttämään hattua, niin sanottiin, että "nyt ei enää erota piikaa pastuurkasta".

Tykkimysy tuli 1600-luvun lopulla rahvaankin suosimaksi juhla-asuksi, ja se jäi pois muodista vasta 1800-luvun puolivälissä. Tykki tarkoittaa myssyn pitsiä, ja itse myssy tehtiin kovitetun kopan päälle hienoista ulkomaisista kankaista, silkistä, satiinista, damastista tms. Kangas oli usein kuviollista tai

kirjomalla koristettua yksiväristä, jopa paljetteja ja kulturalankoja käytettiin. Pitsejä nyplättiin Raumalla ja Orimattilassa, ja miehet kulkivat myymässä niitä ympäri Suomea.

Myssyn taakse kiinnitettiin vielä iso silkkiruusuuke, usein kirkasvärinen. Tytöt käyttivät ensimmäistä kertaa tykkimysssä päästessään ripille, ja se pantiin morsiamen päähän, kun kruunu otettiin pois; hän säilytti sen usein kuolinmyssykseen. Talvisella kirkkomatkalla tykkimysse peitettiin villahuivilla, joka otettiin kirkoneteisessä pois.

Lasten vaatteet

Kapaloiden jälkeen sekä pojilla että tytöillä oli ainoana vaatekappaleena koltti tai mekko (piikkopaita) ensimmäisinä elinvuosinaan. Urjalassa kerrottiin, että "ei niitä housutettu, koska sitä olis keriinny". Pojat saivat ensimmäiset housunsa lähtiessään paimeneen noin 7-vuotiaana.

Tytön mekon malli oli kimono, mutta pojille tehtiin koketti. Kankaat olivat rohtimisen koltin jälkeen flanelia "tai tyykiä, plikoilla pruukattiin vähän koirempaa ja pojilla pimeempää". Lasten vaatteet tehtiin kotona esim. aikuisten vanhoista asuista ja saman mallin mukaan ja ne kulkivat perheessä isommalta pienemmälle, kunnes hajosivat lopullisesti. Tytöt voivat saada vanhoja silkkihuiveja kirkkoasukseen.

Lasten sukat tehtiin villasta, sillä puuvilla oli kovaa ja kylmää. Kenkiä oli usein köyhimmissä oloissa isolla lapsiparvella vain yhdet yhteiset, mutta talukoita voi olla useat. Moni nuori sai ehkä vasta rippikouluun mennessään ensimmäiset omat kengät. Päällysvaatteita ei riittänyt aina jokaiselle lapselle, joten talvella piti käydä ulkona vuorotellen. Tyttöjen hiukset palmikoitiin monelle letille, jotka yhdistettiin lopuksi niskaan "ryssämpiiskaksi" ja etsittiin korea kangassuikale piiskanauhaksi.

Rahvas teki yleensä niin pitkiä työpäiviä, että lapsille ei riittänyt kovin paljon huomiota.

Kirjallisuutta

- Aaltonen, E: Rusthollin tavarat ja eläkkeet 100 vuotta sitten. LHKMV 17. /Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja 1948.
- Almay, M: Nypläys kiinnostaa nuoria taitajia. Pirkka 9/1989 s 80-83.
- Hardén, A: Orimattilan pitäjä. 1923.
- Heikinmäki, M-L: Mitä hameiden alla. Suomi 112:3. 1967.
- Jahnsson, Y: Ylellisyyasetukset Ruotsissa vapaudenajalla. Historiallinen aikakauskirja 1904, s 171-188. Kansallismuseon opas. 1951.
- Koponen, E: Naisten ja tyttöjen vaateparsien kehityksestä Urjalassa. LHKMV 12. 1940, s 99-
- Korpela, A-L: Hattulan puvustosta. Hämeenmaa 5. 1936.
- Lappalainen, P: Pieksämäen historia 1 1961.
- Lehtinen, I & Sihvo, P: Rahvaan puku. 1984.
- Lönnqvist, B: Dräkt och mode i ett landbygdssamhälle 1870-1920. Kansan tieteellinen arkisto 24. 1972.
- Lönnqvist, B: Kansanpuku ja kansallispuku. 1979.
- Mäkeläinen, E-C: Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella. Historiallisia tutkimuksia 86. 1972.
- Perniön historia.2. 1982, s 386-394.
- Pylkkänen, R: Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. SMY Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 84. 1982.
- Pylkkänen, R: Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620. SMY 55. 1955.
- Saloheimo, V: Rautalammin historia. 1959.
- Satakunnan museo. Maakuntatiedote 2. 1982, s 32-39. /Immonen, M: Kansanomaisesta pukeutumisesta Satakunnassa
- Sihvo, P: Peräpohjalaiset kansanpuvut ja tekstiilit. Lappi 1. 1983, s 371-
- Soininen, A M: Rantasalmen historia. 1954.
- Sukia on kudottu jo satoja vuosia. Etelä-Suomen sanomat 30.10.1981.
- Suvanne, E M: Sysmän historia. 1912, s 115-
- Warelius, A: Kertomus Tyrvään pitäjästä. 1853, s 174-175.